

CSONTÓ SÁNDOR

Százesztendős a magyar kabaré

A XX. század első éveiben megszülető pesti kabaré néhány év alatt minden tekintetben megizmosodott, és az addig hiányzó polgári nyilvánosság egyik társadalmi és politikai fórumává vált. Közönségének jelentős részét a főváros középpolgársága adta. Kis nézőterű helyiségeiben irodalmi színezetű, komoly társadalomkritikával fűszerezett és művészi igényű produkciókra törekedett. Jellegzetes műfajait, prózai és verses jeleneteket, tréfákat, szonokat – egy magyar „találmány” – a konferanszié szellemes szövegei fűzték össze. Gábor Andor találó összefoglalása szerint a magyar kabaré tulajdonképpen versben és prózában előadott újságírás, amit színpadon adnak elő, zenei kísérettel vagy éppen anélkül.

„De hát komolyan, hogy termett itt Pesten a kabaré? Emlékszem, egy vidéki színész, aki pénzre tett szert, kibérelt a Teréz-körúton egy szenvedő vendéglőt és átcsináltatta nézőtérnek. Persze színpadot is csináltak a nézőtér elébe. Azon vettem észre magamat, hogy kuplét írtam a kabarénak, amely Bonbonnière-kabaré név alatt kinyílt.”¹ Így emlékezett Szép Ernő az első állandó jellegű magyar kabaré 1907. márciusi indulására.

A magyar kabaré anyakönyvébe ez a hivatalos dátum került, de a számtalan korábbi – ámbár tiszavirág életű – kísérlet mellett mégse menjünk el szóftanul. A millenium idejére lassanként eltűnődezték a német cégtáblák, az utcákat magyar történelmi alakok után keresztelték el, de a pesti orfeumokban és zengerájokban még német nyelven gajdoltak.

¹ Balassa Emil-Emőd Tamás: A magyar kabaré tízéves antológiája. Bp. 1918. Dick Mánó. 3.

Magyar szó akkor még csak elvétve hallatszott, a bécsi ízlés diktálta a pesti rigmust. Solymossy Elek a Népszínház komikusa 1885-től a Dohány utcai zsinagóga mellett létesített Magyar Dalcsarnokban változatos variété számokkal magyar nyelvű műsort adott elő társaival. 1890 táján a Király utca hírhedt lokáljában, a Kék Macskában csiszolta tehetségét Karl Baumann, (Baumann Károly), aki elsőként énekelt magyarul kuplét, kicsomagolva a tréfát a magyar szóra szomjazó közönségnek.

A sztorizós, poénos kuplé, „a nagyvárosi népdal” majd a század első évtizedében indul virágzásnak, nagyrészt Gyárfás Dezsőnek (Gyafi) köszönhetően, akinek aktuális slágereit, refrénjeit városszerte dúdolták. Előadásukhoz nem volt elég a kellemes énekhang, jó színészi képesség is kellett. A kabarék és orfeumok zenei világának kialakításában jeles magyar zeneszerzők alkottak maradandót, akik dalok, kuplék, sanzonok, és fülbemászó melódiák sokaságával ajándékozták meg a közönséget. „A kabaré nálunk egész zeneszerző-gárdát nevelt fel. Az úttörés érdeme Szirmai Alberté, aki elsőül adta meg a kabarédalnak azt a graciózus könnyedséget és a zenében is csattanó viccet, ami később szabállyá vált. Őt követték – a vidám műfajban – Nádor Mihály és Reinitz Béla. Külön érdemei vannak Hetényi Heidelberg Albertnak és Kálmán Imrének is. A kabaréversek íróinak serege: egész légió, csupa derék ember, aki tehetsége színét igyekezett egy-egy kabaré-nótába beleírni. A legszebb kabaréverseket Szép Ernő írta, a legvidámabbakat Heltai Jenő, és én is írtam néhányat, ami több esztendeig meg tudott élni a maga emberségéből.”² A zeneszerzők illusztris névsorából ne hagyjuk ki Harmath Imre, Zerkovitz Béla és Weiner István nevét sem. Közben a pesti éjszakában sorra nyíltak és zártak a kisebb-nagyobb vastag humort kínáló orfeumok: a Hajós utcai Prugmayer, a Folies Caprice, a Wertheimer, az Oroszy mulató, a Hertzmann, stb. Említsük meg a Vígszínház 1896-os megnyitását, amely Budapest világvárossá fejlődésének is jelentős állomása volt. A fejlődő és gyarapodó polgárság, megunva a Terézváros német nyelvű zengerárait és orfeumait egy saját ízlésének és igényeinek megfelelő valódi magyar nyelvű színházat akart. Itt épült ki hamarosan – szinte a színház köré szerveződve – a pesti polgárság új központja: a Lipótváros.

² Gábor Andor: Előszó a 100 magyar kabaré-dalhoz. Bp. 1915. Nádor. 3.

A kabarét, mint színházi műfajt a szecesszió hívta életre először Franciaországban és Németországban. Előzményeit a café chantant elnevezésű zenés kávéházakban kell keresnünk. Az első volt ezek között a Chat Noir nevű kávéház, ahol sanzonokat, bohózatokat és jeleneteket adtak elő egy kisebb pódiumon. Zoltán Jenő újságíró, a Budapesti Hírlap munkatársa fellelkesülve Max Reinhardt berlini kabarétársulatának (Schall und Rauch) kísérletein és báró Wohlzogen Bunter Theaterbeli überbrettlijén, 1901 novemberében gründolta össze Pesten az első magyar nyelvű kabarét, a Tarka Színpadot. Azt remélte, ez a különleges színházi kísérlet – akkor még nem hívták kabarénak – itthon is népszerű lesz. A Waldmann Imre által vezetett Fővárosi Orfeumban (azelőtt Somossy Orfeum, ma Operettszínház) a német nyelvű varieték sorába félórás, önálló magyar műsorbetétet szerkesztett. A vállalkozás sajnos nem volt hosszú életű – alig egy esztendeig működött –, pedig a siker adva volt. A rendezői feladatokat Rákosi Jenő író, újságfejedelem és unokaöccse, Beöthy László, a Nemzeti Színház akkori igazgatója látta el. A szerzők, Gárdonyi Géza, Heltai Jenő, Herczeg Ferenc, Molnár Ferenc és Nagy Endre egyfelvonásos jelenettel, bohózzal, tréfával és kupléval indítottak, amiben Baumann Károly, Kornai Berta, Gyárfás Dezső, Csatai Janka és mások léptek fel.

A főpróba sikerült, de az orfeumot látogató polgári közönséget egyelőre jobban érdekelte a nemzetközi étlap, mint a magyar színlap. „A kabarét nem fogadta szívesen a közönség. Nagyon új volt még mindez a pesti polgárnak, amely nemigen szerette az újításokat. Csak nehezen szokott hozzá évekkkel ezelőtt Baumann Károly magyar kupléihoz, melyeket németből maga Baumann fordított. De hogy az egész műsor magyar legyen? Ó, ez már sok! Ez nem kellett a publikumnak.”³ – jegyezte fel Gyárfás Dezső önéletírásában. Tovább nehezítette a helyzetet az Országos Színészegyesület bürokratizmusa, amely megtiltotta tagjai számára, az orfeumokban, kabarékban való fellépést. Az mégsem járja, hogy egy színész – szégyent hozzon a szakmára –, vacsorázó-italozó vendégek előtt szerepeljen, hiszen itt a műsor alatt nem szünetelt a kiszolgálás.

De hát ki magyarítsa meg az orfeumokat, ha nem a magyar színészek? Erre vállalkozott néhány évvel később Kondor Ernő, egy vidéki

³ Gyárfás Dezső: Orfeum. Bp. 1920. Kultúra. 134.

színész, amikor váratlanul komolyabb összeget örökölt. Miután végiglumpolta Pestet és megmártózott a párizsi kabarék légkörében, úgy döntött, maradék pénzét vállalkozásba fekteti, humorból kovácsol tőkét. Azt gondolta, hogy egész estés, magyar nyelvű, irodalmi jellegű kabaréműsort kínálva átcsábítja az orfeumok szórakozni vágyó közönségét. Olvassuk most Színi Gyula életszagú beszámolóját, aki volt olyan szerencsés és részt vett a Fővárosi Cabaret Bonbonniére megnyitó estjén, 1907. március 1-jén. „A programjuk? – Bár próbálkozó még, de tarka és változatos. – Hol Almássy Lola ugrik ki a színpadra, hogy Heltai Jenőnek egy kedves kuplóját énekelje el az apróhirdetésekről a Jakobi Viktor pikáns muzsikájára, hol Judik Etel, a cabaret külön díszre mondja el az Yvette Gilbert fekete kesztyűivel, de külön egyéni modorában Bródy István hatásos költeményét. Nyáray Tóni, ez a sokoldalú és érdekes színész, a cabaret levegőjében egyszerre otthon van és máris a közönség kedveltje lett. Nádas Sándor finoman pointírozott meséit, egy cinikusan vidám, de alapjában véve finoman érző poétának burleszk ötleteit nemcsak a hozzáértők értékelik, hanem az egész közönség megtapsolja. László Rózsi a Király-színházból pattant ide át a Bonbonniérbe és szinte új színt, új vénát fedeztünk fel benne. Szép Ernő valósággal belesüllyed a színpadi nagy karosszékekbe, onnan mondja elő vidám, aktuális rigmusait.”⁴ A megnyitó szövegét Molnár Ferenc írta és a ligeti Színkörből szalajtott, pimaszul fiatal, de már remek utánzó képességgel bíró Somlay Artúr olvasta fel.

A kezdeti bizonytalanságok ellenére Kondor számítása bevált, és nemcsak az intézményesített kabarét „találta fel”, de Nagy Endrét is megtalálta a New York kávéházban, mint leendő konferansziét. Nagy Endre barátjával és földijével, Adyval együtt érkezett néhány éve Nagyváradról és a félszeg, dadogós író, hírlapíró egy éjszaka alatt új szerepkört teremtett a kabaréban. Páratlan tehetséggel rögtönzött, aktuális politikai és társadalmi eseményeket szellemesen és szarkasztikusan figurázott ki. Amit délelőtt megírtak a lapok, azt az esti előadásban már kipellengérezte, megkontrázta, jelenetben vagy tréfában karikírozta. Frappáns beszélőseit városszerte idézték „Estéknént ott állottam a magam reménytelen mondókájával és egyre kapkodhattam a fejemet

⁴ Balassa E.-Emőd T.: i.m. 12.

a felém röpködő lövedékek elől. Hátulról a terem mélyéről a három koronás helyekről egy harsány hang rám ordít: – Hangosabban beszélj, hé! Nem hallom! – Gyere közelebb három koronával, hé! – feleltem rá én.”⁵

Kondor kitartása – könnyelmű, mulató ember lévén – néhány hét után elfogyott, a kabarét pénzzé tette és Nagyváradra vonult, ahol a Fekete Sas szállóban nyitott újabb helyet. (Sok népszerű műdal, nóta szerzőjeként – *Kecskebéka felmászott a fűzfára*, *A vén cigány* – 1951-ben pesti hónapos szobájában szegényen hunyt el.)

A Bonbonniére vezetését Bálint Dezső pénzember és Nagy Endre vitte tovább. „Fogadalmat tettem, hogy ezt a megalázott, meggyalázott kabarét főlemelem a megbecsült művészetek színvonalára. Tisztán láttam a szerepet is, amelyet a magyar szellemiség ösztönműködésében vállalnia kell.”⁶ Átalakította Teréz körúti társulatát és a műsorszerkezetet, mindenkinek megtalálta a testhezálló szerepkört. Vidám kuplékat íratott mindarról, amiről a kapualjakban és kávéházakban beszéltek, a külföldi szonok helyett magyarokat adott (*A cupringer*, *A Princesszás*, *Női kalauz*, *Dal a moziról*, *A szobaúr*, *Az esernyő*, stb.). Így lett Kökény Ilona, László Rózsi, Vidor Ferike, Ferenczy Károly, Huszár Károly Pufi, Kőváry Gyula, Papp Jancsit, Sajó Géza egy új műfaj első, ünnepelt sztárja. A magyar irodalom olyan kiváló alakjait fedezte fel a kabaré-színpad számára, mint Ady Endre, Emőd Tamás, Gábor Andor, Karinthy Frigyes, Szép Ernő, és még sokan mások. A kabaré jól fizetett, és az írók, szerkesztők és zeneszerzők boldogan vitték friss szerzeményeiket a kabarék vezetőihez. Nem beszélve a sikerességről, hiszen egy éjszaka alatt szárnyra kapta nevüket a város, több évi fáradságos munkájuk beért a premier után.

Estéről-estére tódult a nép, hogy az elébük tartott görbe tükrön keresztül mulasson a hétköznapi aktualitásokon, a városi lét mindennapos nyomorúságain, a pellengérré állított politikusok torzképein. Ezen felbuzdulva és a sikert elirigyelve a Vígszínházat remekül irányító Faludi család már októberben új, fényesebb kabarét indított az Andrassy út 69. szám alatt, a Képzőművészeti Tanács palotájának (a

⁵ Nagy Endre: *A kabaré regénye*. Bp. 1935. Nyugat. 20.

⁶ Nagy E.: i.m. 96. old.

régi Múcsarnok, ma a Bábszínház helyén) földszintjén, Modern Színház Cabaret néven.

A Márkus Géza építész által felcicomázott helyiség művészeti vezetését Heltai Jenő és Molnár Ferenc vállalta, a karmesteri pálcát Szirmai Albert tartotta a kezében. Faludi Sándorék nem titkoltan a jó módú, város lakó középosztályt és az arisztokráciát vették célba, és ez az elegáns kialakításon és a választékos műsorban is megmutatkozott. A színpadi tréfák, zenés jelenetek és bohózatok zsúfolásig megtöltötték a nézőteret, de a legragyogóbb produkció egy fiatal színésznő, Medgyaszay Vilma nevéhez fűződött.

A színész felmenőkkel is büszkélkedő Medgyaszay a Király Színházban, a János vitéz című daljátékban Fedák Sári mellett – aki kitoporzékolta Beöthy Lászlótól a címszerepet –, Iluskát alakította parádésan. Mimi a kabarék kis színpadát választotta, senkihez sem hasonlító eredetiségével, a magyar sanzon legnagyobb előadónője lett. „Kissé fátyolos, de alakító dinamikával teli hangja olyan volt mint a harmatos igazgyöngy. Előadásában a mondén sikamlósság is költői szépséggel hatott. Gábor Andor-Szirmai Albert Bölcsődalával mutatkozott be, amelyet a közönség két éven át minden este megismételtetett.”⁷

1908 nyarára Molnár és Heltai feladta a Modern Színház vezetését és azt javasolták Faludinak, bízta Nagy Endrere a folytatást, nála jobbat úgysem talál. Nagy nem sokat teketóriázott, társulatával átköltözött és mint Modern Színpad, Nagy Endre Cabaret-ja közel öt esztendeig frenetikus sikerrel működött. Itt teljesedett ki a „kabaréfilozófus” igazi szervezőkészsége és tehetsége és vele a magyar kabaré, a közvélemény formáló, kultúrtörténeti jelentőséggel bíró, speciális pesti folklór, amely irodalmi eszközökkel politizált és nevetteget. 1909. március 4-én ezen a helyen hangzottak el először, az akkor még szinte ismeretlennek számító Ady-versek a kabaréban, Reinitz Béla autentikus zenei tolmácsolásában (*Kató a misén, Zozó levele, A magyar igazság, Új vizeken járok*). Felelevenedtek magyar népdalok és klasszikus költők, Csokonai Vitéz Mihály, Tinódi Lantos Sebestyén és Petőfi Sándor versei is. A kabaré szerzők között feltűnt Móricz Zsigmond, Harsányi Zsolt, Somlyó Zoltán és Babits Mihály. A politikai paródiák és kuplék állandó hőseivé

⁷ Jan Kalina: A kabaré világa. Bp. 1968. Gondolat. 165.

a politikusok és a közéleti figurák váltak, akik eleinte sütkéreztek saját szatirikus ábrázolásmódjukon. Egy idő után elvesztették a humorérzéküket és a hatóság a Közéleti panoptikum című jelenetet betiltatta, a kabarét megbüntette és ettől fogva megpróbálta cenzúrázni a kabarék műsorait. Nagy vélekedése szerint a produkció nem lépte túl a jó ízlést, a közéleti szereplőknek pedig nem volt joguk megszabni szereplésük mértékét, mert az a polgári szabadság jogkörébe tartozik. Ady is hasonlóképpen nyilatkozott: Nagy Endre és kabarészínpada az ország lelkiismerete, amely felér egy álparlamenttel. Szerte a városban elterjedt a mondás: Ha tudni akarom mi történt a városban, este elmegyek a „Nagyendrémbe”!

1913 nyarán, a sikerek tetőpontján, a színészek egy csoportja, élükön Medgyaszay Vilmával új bérlőként jelentkezett és Nagy Endre kissé sértődötten átadta a kabaré vezetését. Párizsba utazott családjával, hogy leszámolva múltjával, majd írói pályafutását folytatja, hiszen még alig múlt 35 éves. „A búcsúestélyén, túlzás nélkül, egész Magyarország megjelent és bensőséges ünnepséget rendeztek a tiszteletére. Valahogy éreztük, hogy Nagy Endre távozásával új korszak kezdődik, a régi visszavonhatatlanul elmúlt.”⁸

Persze Nagy egy év múlva visszatért és még számos alkalommal indított új helyet, gründolt társulatot és konferált szellemesen a színpadon. Szinte hihetetlen, de a sikerek ellenére ugyanaz a gátlásos, bizonytalan ember maradt, aki sohasem volt maradéktalanul elégedett munkájával. Jegyzeteket nem készített, mindig fejből konferált, ezért írásos anyag csak elvétve, néhány korabeli lapban maradt fent. A kabarébeli szárnyalását bármikor elcserélte volna egy csipetnyi szépírói megbecsülésre. Az áhított elismerést élete vége felé kapta meg kortársaitól és az utókortól.

A magyar kabaré aranykorszaka az első világháború kezdetével lezárult, de a hosszabb-rövidebb életű kabarék virágzásnak indultak szerte a városban az Apollótól a Pódiumig, a Kedélyestől az Intimig, létjogosultságuk megkérdőjelezhetetlen lett.

Egy tipikus pesti kuplé, vidám refrénekkal és az elmaradhatatlan csattanóval. Előadta Várady Elzuska a Jarden de Paris műsorában.

⁸ Boross Géza: Folik, vagy nem folik? Bp. Klein. 1942. 101.

A modell

„Egy egyszerű, csinos lányka
Tizenhat éves el se múlt!
Leszek modell, – így szólt magába,
És egy festőhöz felvonult!
S mert megfelelt az arc, a termet,
A festő szólt: ez aktra termett,
E karcsú test, e két halom,
Vetkőzz hamar le, angyalom!
És mert a célhoz ez vezet,
A kis modell levetkezett.

Mit tudta ő, a balga gyermek,
A nevetlen vadvirág,
Hogy itt nem éppen megvetendő,
Sőt lényeges a tisztaság!
És mert hiányos volt e téren,
A festő szólt: egy percre kérem,
E karcsú test, e két halom!
Öltözz hamar fel angyalom!
Nem telt bele perc négy vagy öt,
A kis modell felöltözött.

A piktor erre kézen fogta
A fiatal, de balga nőt,
S a szomszédos fürdőszobába
Diszkréten átvezette őt.
Ott állott martalékra várván,
A kád, fenékgig csupa márvány,
S ami a fürdőnek jele,
Színültig vízzel volt tele.
S festőnk a kádra mutatott,
S diszkréten eltűnt: jó napot!

Elmúlt egy óra meg néhány perc,
S a lány nem jön ki. Ej, mi ez?
A piktor így beszél magába:
Na most már több mint tiszta lesz!
Benyit s ijedten hőkken vissza,
Ott áll a lány s a vizet issza,
És keservesen sírni kezd:
Én nem bírom kiinni ezt!
Ha mindig ennyit inni kell,
A fene lesz tovább modell.”⁹

Korabeli plakát a pesti kabaréről
(BTM Kiscelli Múzeum – Fotó: Szalatnyay Judit)

⁹ Heltai Jenő–Hetényi-Heidelberg Albert: A modell. Magyar kabarét. Gyoma. 1912. Kner. 49.